

Тема 3. ПЕРЕЯСЛАВСЬКА УГОДА ТА «БЕРЕЗНЕВІ СТАТТІ» 1654 РОКУ (2 години)

План

1. Причини укладення договору Б.Хмельницьким.
2. Процедурні аспекти укладання Переяславського договору 1654 р.: ідеологічно-публічний, міжнародно-правовий, юридичний, образно-символічний.
3. Статус України за «Березневими статтями»:
 - а) взаємні зобов'язання Б.Хмельницького і царя Олексія Михайловича;
 - б) повноваження гетьмана;
 - в) повноваження царської адміністрації;
 - г) права і привілеї козацтва;
 - д) права і привілеї старшини, шляхти і церкви;
 - е) загальний висновок: статус України за Переяславським договором 1654 р.

Література:

а) основна

Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження). Київ, 2003. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sokhan_Pavlo/Pereiaslavska_Rada_1654_roku_Istoriografii_ta_doslidzhennia/

Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Т.ІІ (від половини XVII століття). Київ: Глобус, 1992. С.32–39. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0007281>

б) додаткова

Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Київ, 2013.

Грушевський М.С. Історія України-Русі. Т.IX. Кн.I. Київ, 1996.

Яковлів А. Договір гетьмана Б.Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем: Історично-правнича студія з нагоди 300-ліття договору (1654–1954). Нью-Йорк, 1954. URL: shron1.chtyvo.org.ua/Yakovliv_Andrii/Dohovir_Bohdana_Khmelnyskoho_z_moskovskym_tsarem_Oleksiiem_Mykhailovychem_1654_r.pdf

Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654. Нью-Йорк; Торонто, 1954. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1490/file.pdf>

Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, 2005. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Brekhunenko_Viktor/Moskovska_ekspansii_i_Pereiaslavska_Rada_1654_roku/

Методичні рекомендації

1. Чи була угода Б.Хмельницького з Москвою безальтернативною? Гетьман пройшов довгий шлях до цього кроку. Він обмірковував різні варіанти: реформування Речі Посполитої у федерацію трьох народів; протекція турецька; протекція шведська... Врешті йому довелося обрати найменше зло з усіх можливих.

Чи усвідомлював Б.Хмельницький усю катастрофічність прийнятого рішення? (Тобто, які обставини ми бачимо в історичній відповідальності гетьмана: пом'якшуючі чи обтяжуючі). Можливо, нам допоможуть два зауваження В.Липинського: 1) «Становище гетьмана було дійсно трагічне»; 2) «Щоб «груба й дика», в розумінню тогочасних українців, Москва могла коли-небудь зайняти на Україні місце єзуїтської, європейської, блискучої своєю культурою і привабливої своїм «раєм шляхетським» Польщі – така смішна на ті часи думка ні одному політикуві українському, ту Польщу ненавидячому, але в школі польській вихованому, не могла прийти навіть в голову...»

2. Найбільший професійний гріх з боку історика – це показувати події так, ніби їхній хід був визначений заздалегідь.

Насправді Переяславська угода 1654 р. – це суперечлива подія, повна ризиками і експромтами, насичена умовностями і метафорами.

Постараймося побачити хоча б такі нюанси:

1) В розглядувану епоху союзи укладалися не між народами, а між монархами. Проведення козацької ради не передбачалося протоколом, з яким приїхав боярин В.Бутурлін.

2) Центральне місце в легітимізації рішень і домовленостей займала присяга.

3) У Переяславі не було підписано ніяких документів.

4) В Московському царстві на середину XVII ст. склалися міцні бюрократичні традиції.

5) Гра на популістських гаслах – це не винахід XXI століття.

6) Історики сходяться на думці, що обидві договірні сторони ніби навмисно прагнули сформулювати статті угоди туманно і розпливчасто.

3. Центральне місце семінарського заняття – це, звичайно, детальний розбір положень «Березневих статей» і покрокове з'ясування державно-правового становища України, у світлі «Березневих статей». То ж історикам не залишається нічого іншого, як робити припущення:

- ✓ Персональна унія (В.Сергєєвич, Р.Лашенко)
- ✓ Васальна залежність (М.Грушевський, І.Крип'якевич, Окиншевич, Мякотін, М.Слабченко)
- ✓ Унія реальна (М.Дьяконов, О.Попов)
- ✓ Інкорпорація (Розенфельд)
- ✓ Протекторат (М.Грушевський, І.Крип'якевич, Д.Дорошенко, Б.Крупницький, А.Яковлів)
- ✓ Псевдопротекторат (Б.Галайчук)
- ✓ Мілітарний союз (В.Липинський, І.Борщак, А.Яковлів, О.Оглоблін)
- ✓ Мілітарний союз з елементами протекторату (Н.Полонська-Василенко).

Тексти до інтерпретації

«Березневі статті» 1654 р.

Бьютъ челомъ великому государю царю и великому князю АлексѢю Михайловичу, всеа Великія и Малыя Росіи самодержцу, и многихъ государствъ государю и обладателю, его царскаго величества подданные Богданъ Хмельницкой, гетманъ войска Запорожского и весь міръ христіанскій російскій, чтобъ его царское величество пожаловаль ихъ тѢмъ, о чемъ посланники ихъ бити челомъ учнутъ, а они его царскому величеству во всякихъ его государскихъ повелѣньяхъ служить будутъ во вѣки.

1. Чтобъ въ городѣхъ урядники были изъ ихъ людей обираны къ тому достойные, которые, должны будутъ подданными царского величества урежати и доходы всякіе, въ правду, въ казну царскаго величества отдавати, для того, что царского бѣ величества воевода пріѣхавъ учаль права ихъ ломать и уставы какіе чинить, и то бѣ имъ было въ великую досаду; а какъ тутошніе ихъ люди гдѣ будутъ старшіе, то они противъ правъ своихъ учнутъ исправлятца.

И сей статѣ царское величество пожадоваль-велѣлъ быть по ихъ челобитью. А быти бѣ урядникомъ, въ городѣхъ: войтамъ, бурмистромъ, райцамъ, лавникомъ, и доходы всякіе денежные и хлѣбные собирать на царское величество и отдавать въ его государеву казну тѢмъ людямъ, которыхъ царское величество пришлетъ; да тѢмъ же прислаиннымъ людямъ, кого для тоѣ сборные казны царское величество пришлетъ, и надъ тѢми сборщиками смотреть, чтобъ дѣлали правду.

2. Писарю войсковому чтобъ по милости царского величества 1000 золотыхъ полскихъ для подписковъ давать, а на судей войсковыхъ по 300 золотыхъ полскихъ, а на писаря судейского по 100 золотыхъ полскихъ, на писаря да на хоружего полкового по 50 золотыхъ, на хоружего сотницкого 30 золотыхъ, на бунчужного гетманского 50 золотыхъ.

Царское величество пожаловалъ, велѣлъ быть по ихъ челобитью; а давать тѣ деньги изъ тамошнихъ доходовъ.

3. На писаря и на судей войсковыхъ, на 2 человѣка, и на всякого полковника и на ясауловъ войсковыхъ и полковыхъ чтобъ по мельницѣ было, для прокормленья, что расходъ имѣютъ великой.

Царское величество пожаловалъ, велѣлъ быть по ихъ челобитью.

4. На подѣлку наряду войкового и на пушкарей и на всѣхъ работныхъ людей, которые у наряду бываютъ, чтобъ царское величество пожаловать изволилъ учинить свое царское милостивое призрѣнье, какъ въ зиму, такъ и о станахъ, такожде на обозного арматного 400 золотыхъ, а на хоружего арматного 50 золотыхъ.

Царское величество пожаловалъ, велѣлъ давать изъ тамошнихъ доходовъ.

5. Послы которые издавна къ войску Запорожскому приходятъ изъ чюжихъ краевъ, чтобъ гетману и войску Запорожскому которые къ добру были, волно принять; а только что бѣ имѣло быть противно царского величества, то должны они царскому величеству извѣщать.

По сей статьѣ царское величество указалъ: пословъ о добрыхъ делѣхъ принимать и отпускать; а о какихъ дѣлехъ приходили и съ чѣмъ отпущены будутъ, о томъ писать къ царскому величеству подлинно и вскорѣ. А которые послы присланы отъ кого будутъ царскому величеству съ противнымъ дѣломъ, и тѣхъ пословъ и посланниковъ задерживать въ войскѣ и писать объ нихъ о указѣ къ царскому величеству вскорѣ жъ, а безъ указу царского величества назадъ ихъ не отпускать. А съ турскимъ салтаномъ и съ полскимъ королемъ безъ указу царского величества не ссылатца.

6. О митрополитѣ кievскомъ посланникомъ изустной наказъ данъ. А въ рѣчахъ посланники били челомъ, чтобъ царское величество пожаловалъ, велѣлъ дать на его маестности свою государскую жалованую грамоту.

Царское величество пожаловалъ: митрополиту и всѣмъ духовного чину людямъ на маестности ихъ, которыми они нынѣ владѣютъ, свою государскую жалованую грамоту дать велѣлъ.

7. Чтобъ царское величество изволилъ рать свою вскорѣ прямо къ Смоленску послать, не отсрочивая ничего, чтобъ непріятель не могъ исправитца и съ иными совокупитися, для того что войска нынѣ принужены, чтобъ никакой ихъ лести не вѣрили, естли бѣ они имѣли въ чемъ дѣлать.

Царское величество изволилъ на непріятеля своего, на полского короля, итти самъ и боярь и воеводъ послать со многими ратми по просухѣ, какъ конскіе кормы учнуть быть.

8. Чтобы наемного люду здѣ по рубежу отъ Ляховъ, для всякого безстрашія, съ 3000, или какъ воля царскаго величества будетъ хотя и болши.

Царского величества ратные люди всегда на рубежѣ для Украйны обереганья есть и впередъ стоять учнуть.

9. Обычай тотъ бывалъ, что всегда войску Запорожскому платили. Бьютъ челомъ и нынѣ царскому величеству, чтобъ на полковника по 100 ефимковъ, на ясауловъ полковыхъ по 200 золотыхъ, на ясауловъ войсковыхъ по 400 золотыхъ, на сотниковъ по 100 золотыхъ, на казаковъ по 30 золотыхъ полскихъ давать.

И въ прошлыхъ годѣхъ присылалъ къ царскому величеству гетманъ Богданъ Хмельницкій и все войско Запорожское и били челомъ многажды, чтобъ его царское величество ихъ пожаловалъ, для православные христiанскіе вѣры и святыхъ божіихъ церквей, за нихъ вступился и принялъ ихъ подъ свою государеву высокую руку и на непріятелей ихъ учинилъ имъ помочь. И великому государю нашему, его царскому величеству, въ то время подъ свою государеву высокую руку принять было васъ не мочно,

потому что у его царского величества съ короли полскими и великими князи либовскими было вѣчное окончанье. А что съ ихъ королевскіе стороны царского величества отцу, блаженные памяти великому государю и великому князю Михаилу Федоровичю, всеа Русіи самодержцу, и многихъ государствъ и обладателю, и дѣду его государеву, блаженные памяти великому государю святѣйшему патріарху Филаренту Никитичю, московскому и всеа Русіи, и великому государю нашему царю и великому князю Алексѣю Михайловичю, всеа Русіи самодержцу, его царскому величеству, учинились многія безчестья и укоризны, и о томъ, по королевскимъ грамотамъ и по соймовому уложенію и по констытуціи и по посолскимъ договорамъ царское величество ожидалъ исправленія. А гетмана Богдана Хмельницкого и все войско Запорожское хотѣлъ съ королемъ полскимъ помирить, черезъ своихъ государевыхъ великихъ пословъ, тѣмъ способомъ: буде Янъ-Казимеръ король учинить съ ними миръ по Зборовскому договору и на православную христіанскую вѣру гоненія чинить не учнетъ и уніатовъ всѣхъ выведетъ, и царское величество виннымъ людямъ, которые за его государскую честь довелись смертныя казни, вины ихъ хотѣлъ отдать. И о томъ посылалъ къ Яну-Казимеру королю своихъ государевыхъ великихъ и полномочныхъ пословъ, боярина и намѣстника великопермского князя Бориса Александровича Репнина-Оболенского съ товарищи. И тѣ царского величества великіе и полномочные послы о томъ миру и поступкахъ королю и паномъ радѣ говорили всякими мѣрами, и Янъ Казимеръ король и паны рада ни на которую мѣру не сошли, и то великое дѣло поставили ни во что, и тѣхъ царского величества великихъ и полномочныхъ пословъ отпустили безъ дѣла. И великій государь нашъ, его царское величество, видя такіе съ королевскіе стороны многіе неисправленія и грубости и неправды, и хотя православную христіанскую вѣру и всѣхъ православныхъ христіанъ отъ гонителей и хотящихъ церкви божіи разорити и вѣру христіанскую искоренити отъ Латынь оборонити, подъ свою государеву высокую руку васъ принялъ. А для вашіе обороны собралъ рускіе и нѣмецкіе и татарскіе рати многіе, идетъ самъ великій государь нашъ, его царское величество, на непріятелей христіанскихъ, и бояръ своихъ и воеводъ шлетъ со многими ратми; и на тотъ ратной строй, по его государеву указу, роздана его государева казна многая.

И нынѣ имъ посланникомъ о жалованѣ на войско Запорожское говорить, видя такую царскаго величества милость и къ нимъ оборону, не довелось. А какъ былъ у гетмана у Богдана Хмельницкого государевъ ближней бояринъ и намѣстникъ тверской Василей Васильевичъ Бутурлинъ съ товарищи, и гетманъ говорилъ съ ними въ разговорехъ о числѣ войска Запорожского, чтобы учинить 60.000; а хотя бѣ де того числа было и больше, и государю де въ томъ убытка не будетъ, потому что они жалованья у государя просить не учнутъ. Да и имъ, Самойлу и Павлу, и инымъ людямъ, которые въ то время при гетманѣ были, про то вѣдомо жъ. А что въ Малой Росіи въ городѣхъ и мѣстѣхъ какихъ доходовъ, и про то царскому величеству не вѣдомо; и великій государь нашъ, его царское величество, посылаетъ доходы описать дворянъ. А какъ тѣ царского величества дворяны доходы всякіе опишутъ и смѣтятъ, и въ то время о жалованѣ на войско Запорожское по разсмотрѣнью царского величества и указъ будетъ. А нынѣ царское величество, жалуя гетмана и все войско Запорожское, хочетъ послать своего государева жалованья по давнымъ обычаямъ предковъ своихъ, великихъ государей царей и великихъ князей російскихъ, гетману и всему войску Запорожскому золотыми.

10. Крымская орда если бы имѣла вкинутися, тогда отъ Астрахани и отъ Казани надобно на нихъ наступити. Также и Донскимъ казакомъ готовымъ быть. А нынѣ еще въ братствѣ, дать сроку и ихъ не задирать.

Царского величества указъ и повелѣніе на Донъ къ казакомъ послано: буде Крымскіе люди задору никакова не учинять, и на нихъ ходить и задору чинить не велѣно. А будетъ Крымцы задоръ учинять, и въ то время царское величество укажетъ надъ ними промыслъ чинить.

11. Кодакъ городъ на рубежѣ отъ Крыму, въ которомъ гетманъ всегда по 400 человекъ держитъ и кормы всякіе имъ даетъ; чтобы и нынѣ царское величество пожаловалъ кормами

и порохомъ къ наряду изволилъ построить. Также и на тѣхъ, которые за порогами коша берегутъ, чтобъ царское величество милость свою изволилъ показать: понеже нелзя его самого безъ людей оставлять.

О той статьѣ царского величества милостивой указъ будетъ впередъ, какъ про то вѣдомо будетъ, по скольку какихъ запасовъ въ тѣ мѣста посылявано и сколько будетъ доходовъ въ сборѣ на царское величество.

А что въ письмѣ жъ вашемъ написано: какъ великій государь нашъ, его царское величество, гетмана Богдана Хмельницкого и все войско Запорожское пожалуетъ, свои государскіе грамоты на волности ваши дать велить, тогда вы смотръ межъ собой учините: кто будетъ казакъ, или мужикъ, а чтобъ число войска Запорожского было 60 000. И великій государь нашъ, его царское величество, на то изволилъ имъ-числу списковымъ казакомъ быть велѣлъ. И какъ вы посланники будете у гетмана у Богдана Хмельницкого, и вы бѣ ему сказали, чтобъ онъ велѣлъ казаковъ разобрать вскорѣ и списокъ имъ учинилъ, да тотъ списокъ за своею рукою, прислалъ къ царскому величеству вскорѣ.

(Грушевський М. Історія України-Русі. Т.IX. Ч.I. Київ, 1965. С.814–819)